

УДК 378.14

О.І. Матяш, Н.Ю. Шустова
м. Вінниця, Україна**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

Постановка проблеми. Українська професійна освіта перебуває нині в стані модернізації та раціоналізації цілей, змісту та завдань навчання майбутніх фахівців. У цих умовах особливого значення набуває визначення шляхів вирішення проблеми професійного саморозвитку та самовдосконалення педагогічних кадрів. Лише висококваліфіковані педагогічні працівники, компетентні в питаннях самоосвіти, самовдосконалення, саморозвитку здатні забезпечити належні умови для формування основ професійного саморозвитку майбутніх фахівців будь-якої сфери діяльності. Маємо на увазі педагогічних працівників як вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, так і педагогічних працівників загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій.

Аналіз попередніх наукових досліджень. Проблемі професійного саморозвитку майбутніх учителів присвячено значну кількість праць у галузі філософії, психології та педагогіки вищої школи. Зокрема, філософське осмислення проблеми саморозвитку особистості представлено в роботах М. Бахтіна, М. Бердяєва, В. Біблера, Е. Гусинського, Е. Ільєнкова.

Психологічні аспекти саморозвитку особистості аналізували К. Абульханова-Славська, І. Бех, Н. Бітянова, Д. Богоявленська, О. Бодальов, П. Гальперін, В. Зінченко, О. Леонтьєв, С. Максименко, В. Маралов, Б. Мастеров, В. Петровський, А. Фурман, Г. Цукерман. Педагогічні аспекти саморозвитку особистості проаналізовані в роботах Б. Вульфова, О. Газмана, Г. Звенигородської, Л. Кулікової, А. Меренкова. Теоретико-методологічні засади саморозвитку особистості представлено в працях зарубіжних дослідників: Р. Бернс, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Д. Уотсон.

Різнобічно висвітлювалась проблема професійного саморозвитку майбутніх учителів у дисертаційних дослідженнях останніх років: педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя (М. Костенко), професійний саморозвиток майбутнього вчителя інформатики (Т. Тихонова), формування готовності до професійного саморозвитку в майбутніх учителів початкових класів засобами проектної технології (А. Бистрюкова),

формування потенціалу професійного саморозвитку в майбутніх викладачів вищої школи в процесі магістерської підготовки (Р. Цокур).

Однак, на наш погляд, потребують додаткових досліджень окремі теоретичні питання формування основ професійного самовдосконалення та саморозвитку в студентів педагогічних коледжів та університетів – нового покоління майбутніх учителів із розвинутою здатністю до професійного зростання, а також належним рівнем професійної компетентності в формуванні в учнів перших паростків здатності до самостійної пізнавальної діяльності, навчання впродовж усього життя.

Мета статті полягає у виокремленні та обґрунтуванні основних теоретичних положень щодо формування основ професійного саморозвитку майбутніх учителів в умовах їхньої фахової підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Професійне навчання студента в навчальному закладі має слугувати передумовою його професійного розвитку. Професійний розвиток – це набуття нових компетентностей необхідних для ефективної професійної діяльності. З 2012 року в Україні діє Закон «Про професійний розвиток працівників» [12], який розроблено з метою створення та забезпечення ефективного функціонування системи професійного розвитку фахівців, їхнього професійного навчання, атестації та підтвердження кваліфікації.

Зміст поняття «професійний саморозвиток» з різних позицій досліджувався багатьма науковцями. І. Ігнацевич [4] розглядає професійний саморозвиток особистості як складний інволюційно-еволюційний поступ, у процесі якого відбуваються прогресивні й регресивні інтелектуальні, особистісні, поведінкові, діяльнісні зміни в якостях людини.

О. Власова [2] визначає професійний саморозвиток фахівця як особистісно й професійно значущий процес цілеспрямованої діяльності особистості з неперервного, усвідомленого управління власним професійним розвитком, вибору способів професійного вдосконалення, спрямованого на формування індивідуального стилю професійної діяльності через осмислення передового досвіду й особисту самодіяльність.

На думку А. Бистрюкової [1] структуру професійного саморозвитку майбутнього вчителя складають особистісні якості та сукупність компетентностей, становлення яких відбувається послідовно. Засвоєні на етапі самовизначення майбутнього вчителя способи самоорганізації на наступних етапах професійної підготовки забезпечують самореалізацію вчителя як фахівця. В. Піддячий [8] стверджує, що професійний саморозвиток майбутнього вчителя – це процес системного, цілеспрямованого впливу студента вищого педагогічного навчального закладу на себе через самовиховання та самоосвіту з метою формування та вдосконалення професійних параметрів для підвищення рівня впливу на почуття учнів. Рушійною силою цього процесу, на думку дослідника, виступає мотивація.

Згідно з теорією О. Орлова [7], майбутньому вчителю, на підготовчому етапі професійного саморозвитку, потрібно сформувати в себе позитивне ставлення до самого процесу саморозвитку. Автор вважає, що ставлення до професійного саморозвитку складається з сукупності потреб, мотивів, цілей та сенсів. Причому, в структурі мотиваційного ставлення кожна із вказаних складових виконує певну функцію: потреба — активуючу; мотив — спонукальну; ціль — спрямовуючу; сенс — осмислювальну.

Виходячи з теорії С. Рубінштейна [9], всі мотиви пов'язані з наданням переваги певному предмету, що зацікавив (у нашому випадку — професійний саморозвиток), зводяться до чотирьох основних видів мотивів:

- Безпосередній інтерес до змісту предмету.
- Інтерес до видів діяльності, яких потребує обраний предмет.
- Інтерес, який пов'язаний із можливістю реалізувати власні здібності.
- Інтерес до опанування предметом, що пов'язаний з майбутньою професійною діяльністю.

На думку І. Ігнацевич [4], мотиви до професійного саморозвитку майбутнього вчителя можна поділити на зовнішні та внутрішні. «Зовнішня мотивація – це мотивація, викликана

об'єктивними потребами майбутнього вчителя. Вона передбачає очікування винагород, заохочень або навпаки – покарань чи інших чинників, які можуть викликати як бажання до діяльності, так і гальмувати небажану поведінку. Внутрішня мотивація – це мотивація, викликана сформованою світоглядною позицією та духовними потребами майбутнього вчителя. Прагнення до задоволення зовнішніх та внутрішніх мотивів професійного саморозвитку стимулює майбутнього вчителя до процесу саморозвитку» [4].

Отже, для запуску механізму професійного саморозвитку майбутнього вчителя необхідно створити відповідні сприятливі умови. Студент має чітко усвідомити, яким він є, якого рівня професійної здатності досягнув, яким може бути в майбутньому. Чим глибше відбувається це усвідомлення, тим ефективнішим може бути процес професійного саморозвитку майбутнього вчителя.

Т. Тихонова [10] вважає, що майбутній учитель стає суб'єктом професійного саморозвитку за таких педагогічних умов:

- орієнтація процесу навчання на формування спрямованості майбутнього вчителя на самоактуалізацію та самодетермінацію в майбутній професійній діяльності;
- збагачення змісту навчання системою понять і концепцій, що націлюють майбутніх учителів на рефлексію, самопроєктування, самонавчання, самоорганізацію, саморозвиток у галузі професійно значимих якостей особистості;
- застосування технологій навчання, що сприяють набуттю досвіду професійної діяльності та розвивають в особистісно-професійному аспекті;
- формування в майбутнього вчителя вмій щодо складання власної програми професійного саморозвитку на будь-якому етапі його професійного становлення.

Отже, під професійним саморозвитком майбутніх учителів ми розуміємо складний багатокомпонентний процес, який залежить від багатьох чинників, визначальними серед яких є професійне самопізнання та професійне самовдосконалення. Під професійним самопізнанням майбутніх педагогів розуміємо процес цілеспрямованого визначення студентом власних професійних якостей з метою отримання вичерпної інформації про рівень власної професійної здатності й готовності. Після адекватної оцінки власних професійних якостей та компетентностей може розпочинатись процес подальшого самовдосконалення, а в результаті й досягнення поставлених цілей та мети професійного розвитку. Професійне самовдосконалення, на нашу думку, це наполеглива діяльність майбутнього педагога спрямована на формування професійно-значущих якостей відповідно до вимог обраної професії. Ефективність цієї діяльності залежить, насамперед, від якості проведеного самопізнання, стійкості мотивів, чіткості поставлених цілей та правильності обрання шляхів їх досягнення. Без професійного самовдосконалення студентів педагогічних коледжів та університетів неможливе досягнення успіхів у майбутній педагогічній діяльності.

Вітчизняні науковці М. Ткач та О. Степанова [11], аналізуючи проблему професійного самопізнання, прийшли до висновку, що серед найтипівіших чинників професійного самопізнання вчителя варто виокремити:

- 1) відчуття вчителем дисбалансу між справжніми й очікуваними результатами педагогічної діяльності; пошук причин цього дисбалансу спонукає вчителя до самоаналізу, а через нього до самопізнання;
- 2) самопізнання активізується внаслідок критичних зауважень когось на адресу вчителя: адміністрації, колег, батьків, іноді й учнів;
- 3) порівняння власної діяльності з діяльністю інших учителів зумовлює прагнення визначити власні сильні та слабкі професійні якості, розширити власний професійний кругозір, обґрунтувати методичні переконання;
- 4) поширеними чинниками професійного самопізнання вчителя є зовнішні вимоги самоствердження та самовдосконалення.

Як зазначає І. Мельничук [6], процес професійного самопізнання може здійснюватися в декількох напрямках: самопізнання себе в системі соціально-психологічних стосунків;

самопізнання рівня компетентності і особистих якостей; критичний аналіз висловлювань інших про професійну діяльність учителя; самоперевірка професійних здатностей у різних умовах педагогічної діяльності; самооцінка, яка виробляється на основі зіставлення наявних знань, умінь, якостей учителя з загальноприйнятими вимогами. Тобто, педагог має здійснювати самопізнання з метою істотного поліпшення власної педагогічної діяльності, особистісного професійного зростання, досягнення кращих результатів.

Іншим чинником професійного саморозвитку українські науковці вказують професійне самовиховання. О. Главацька [3] стверджує, що самовиховання – це свідомо, керована самою особистістю діяльність, яка вимагає інтенсивної психічної активності суб'єкта і передбачає найбільш повне застосування всіх його духовних сил та здібностей. Авторка виокремлює три структурні елементи процесу самовиховання: пізнавальна складова (самопізнання); емоційно-оцінювальна складова (самоствалення); дієво-вольова, регулятивна складова (саморегуляція).

Процеси професійного самопізнання, професійного самовиховання й професійного саморозвитку є тісно взаємопов'язаними між собою. На їх основі відбувається прийняття педагогом важливого рішення щодо подальшого самовдосконалення, вибудовується модель професійного зростання.

Особливої актуальності ми надаємо проблемі формування основ професійного саморозвитку майбутніх учителів у період їхньої фахової підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі. Саме в цей період, з точки зору психології, закладаються мотиваційно-ціннісні, когнітивні та рефлексивно-діяльнісні основи професійного саморозвитку особистості. Психологи акцентують увагу на тому, що нині важливо розуміючи закономірну зміну цілей загальної та професійної освіти, вносити суттєві корективи в цілі, зміст, форми й методи навчання та виховання. Професійна самосвідомість має стати формою існування й психологічним механізмом розвитку діяльності майбутнього вчителя. У сучасних дослідженнях психологів (В. Заслуженюк, М. Нечаєв, С. Максименко, В. Семиченко, В. Соловієнко та ін.) обґрунтовується, що повноцінне формування професійної свідомості стає можливим лише при певній організації засвоєння студентами базисних компонентів відповідної професійної діяльності й, насамперед, оволодіння ними провідними засобами та способами вирішення професійних завдань. Настільки ж важливий процес формування усвідомленого ставлення майбутнього вчителя до своєї професійної діяльності, до умов та особливостей її розвитку та ефективності.

Умови формування професійних якостей майбутнього учителя мають, в першу чергу, забезпечити педагогічні коледжі та педагогічні університети. Педагогічні умови та особливості формування основ професійного саморозвитку, мають на нашу думку, певну специфіку для студентів педагогічних коледжів у порівнянні зі студентами педагогічних університетів. Вважаємо, що відповідні цілі та технології формування основ професійного саморозвитку мають бути закладені в ОКХ та ОПП підготовки майбутнього вчителя для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня. Наш аналіз низки ОКХ і ОПП підготовки майбутнього вчителя як у педагогічних коледжах, так і в педагогічних університетах дозволяє стверджувати, що сучасний стан постановки завдань і конкретизації цілей та засобів формування основ професійного саморозвитку майбутнього вчителя потребує ґрунтового аналізу та удосконалення. Ми вбачаємо необхідність пошуку ефективних шляхів: мотивації студента педагогічного коледжу або університету до професійного самоаналізу, самовдосконалення, саморозвитку; приведення в цілісну систему форм, методів, прийомів і засобів формування основ ефективної самостійної пізнавально-розвивальної діяльності; спонукання викладачів педагогічних коледжів та університетів до активної наукової діяльності з метою професійного самовдосконалення та розширення умов формування основ професійного саморозвитку в студентів.

Висновки. Сучасний рівень розвитку освіти висуває нові вимоги до особистості вчителя: високий рівень фахової компетентності, раціоналізація шляхів вирішення педагогічних проблем, високі морально-етичні якості, прагнення й здатність до професійного саморозвитку. Важливим показником готовності студента до ефективної майбутньої професійної діяльності є сформована

професійна самосвідомість та здатність до професійного самовиховання. Сформована в процесі фахової підготовки в педагогічному навчальному закладі здатність майбутнього вчителя до професійного саморозвитку – одна з необхідних умов планування й реалізації його особистих професійних досягнень на всіх етапах професійної діяльності.

Література:

1. Бистрюкова А. Н. Формування готовності до професійного саморозвитку майбутніх учителів початкових класів засобами проектної технології : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / А. Н. Бистрюкова. – Ялта, 2009. – 20 с.
2. Власова Е. А. Профессиональное саморазвитие будущих социальных педагогов: Монография / Е. А. Власова. – Балашов, 2008. – 116 с.
3. Главацька О. Л. Основи самовиховання особистості : навч.-метод. посіб. / О. Л. Главацька – Тернопіль : Книга, 2008. – 206 с.
4. Ігнацевич І. І. Професійний саморозвиток як чинник формування професійної культури педагога / І. І. Ігнацевич [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://intkonf.org/ignatsevich-i-i-profesijnyy-samorozvitok-yak-chinnik-formuvannya-profesijnoyi-kulturi-pedagoga/>.
5. Кравченко Т. В. Творчий саморозвиток – важлива складова професійного становлення молодого викладача / Т. В. Кравченко. [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.srw.kspu.edu/?p=838>
6. Мельничук І. В. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій : Монографія / І. В. Мельничук – Тернопіль : Економічна думка, 2010. – 326 с.
7. Орлов А. Б. Психология личности и сущности человека: Парадигмы, проекции, практики: учеб. пособие для студ. психол. фак. вузов / А. Б. Орлов. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.
8. Піддячий В. М. Формування мотивації до професійного саморозвитку майбутнього вчителя: Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей: зб. матер. XI Міжнар. педагогічно-мистецьких читань пам'яті проф. О. П. Рудницької, – Чернівці: Зелена Буковина, 2014. – С.172-174.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн – Л., 1989. – 254 с.
10. Тихонова Т. В. Педагогічні умови професійного саморозвитку майбутнього вчителя інформатики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук :13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. В. Тихонова; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2001. – 20 с.
11. Ткач М. В. Про сутність професійного самопізнання [Електронний ресурс] / М. В. Ткач, О. Г. Степанова. – Режим доступу http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2012/Pedagogica/2_122228.doc.htm
12. Закон України «Про професійний розвиток працівників» // Затверджено і надано чинності Наказом Президента України від 12 січня 2012 р. № 4312-VI – К., 2012.

Проаналізовано зміст понять «професійне самопізнання», «професійне самовиховання», «професійне самовдосконалення», «професійний саморозвиток». Розглянуто теоретичні аспекти формування основ професійного саморозвитку майбутніх учителів в умовах їхньої фахової підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі. Визначено перспективи наступних досліджень щодо з'ясування ефективних педагогічних умов та особливостей формування основ професійного саморозвитку майбутніх учителів у педагогічних коледжах та університетах.

Ключові слова: професійне самопізнання, професійне самовдосконалення, професійний саморозвиток, майбутній вчитель.

Проанализировано содержание понятий «профессиональное самопознание», «профессиональное самовоспитание», «профессиональное самосовершенствование», «профессиональное саморазвитие». Рассмотрены теоретические аспекты формирования основ профессионального саморазвития будущих учителей в условиях их профессиональной подготовки в высшем педагогическом учебном заведении. Определены перспективы последующих исследований по выяснению эффективных педагогических условий и особенностей формирования основ профессионального саморазвития будущих учителей в педагогических колледжах и университетах.

Ключевые слова: профессиональное самопознание, профессиональное самосовершенствование, профессиональное саморазвитие, будущий учитель.

Analyzed the meaning of "professional self", "professional self", "professional self", "professional self-development." Theoretical aspects of forming the basis of professional self-development of future teachers in terms of their professional training in higher pedagogical educational institution. Prospects z'iasuvannya these studies on effective pedagogical conditions and characteristics of laying the foundations of professional self-development of future teachers in teacher training colleges and universities.

Keywords: professional self-knowledge, self-improvement expert, professional self-development, future teacher.